

Institucinių rinkinių
komplektavimas, raida, sudėtis

RETŲ SPAUDINIŲ
KOMPLEKTAVIMAS LIETUVOS MOKSLŲ
AKADEMIJOS VRUBLEVSKIŲ BIBLIOTEKOJE:
PROBLEMOS, TRADICIJOS, PERSPEKTYVOS

DAIVA NARBUTIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
Žygimantų g. 1/8, LT-01102 Vilnius, Lietuva
El. paštas: narbutiene@mab.lt

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius turi senas fondų komplektavimo tradicijas, syjančias su 1912 m. pradėjusia veikti Vilniaus advokato, bibliofilo Tado Vrublevskio (1858–1925) įkurtos bibliotekos formavimo raida. Specialusis raritetus komplektuojantis ir saugantis skyrius buvo įsteigtas 1957 m., sujungus tris – Senų, retų knygų, Meno leidinių ir Kartografijos leidinių – sektorius. Tai lėmė tolesnio dokumentų komplektavimo atrankos specifiką: čia saugomi ne tik seni ir reti spaudiniai, bet ir nauji meno bei kartografijos leidiniai. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje yra apie 400 tūkst. įvairaus pobūdžio dokumentų: knygų, periodinių leidinių, kartografinių spaudinių, meno albumų, raizinių, fotografijų, smulkiosios spaudos, mikrofilmų. Ši medžiaga sudaro atskirai suformuotus skyriaus fondus – rinkinius ir kolekcijas. Straipsnyje analizuojama, kaip Retų spaudinių skyriaus fondų turinys atitinka sąvokas „retas“ (raritetas) ir „cimelija“. Siekiama apibūdinti Retų spaudinių skyriaus komplektavimo turinį bei čia saugomų dokumentų atrankos specifiką. Taip pat norima prisiminti skyriaus fondų formavimo tradicijas ir nuspėti perspektyvas, leisiančias geriau ir racionaliau kaupti bei tvarkyti Retų spaudinių skyriaus dokumentus. Pagrindinis šaltinis – Retų spaudinių skyriaus darbo instrukcijos ir nuostatai.

R e i k š m i n i a i ž o d ž i a i: reti spaudiniai, raritetai, cimelijos, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, komplektavimas, fondai, rinkiniai, lituanika, akcidenčinė spauda, spaudos paveldas, spaudos paveldo sklaida.

Specialusis vienos iš didžiausių Lietuvos bibliotekų skyrius, šiandien vadinamas Retų spaudinių skyriumi, turi senas darbo organi-

zavimo tradicijas. Viena iš svarbiausių skyriaus veiklos funkcijų yra fondų komplektavimas, atspindintis čia saugomų dokumentų

turinį ir esmę, taip pat suponuojantis daugelį kitų skyriaus veiklos gairių: sukauptos medžiagos saugą ir sklaidą, tam tikros socialinės grupės skaitytojų aptarnavimą, informacijos ieškos sistemos reguliavimą ir pan. Retų dokumentų komplektavimas visuomet buvo ir, matyt, išliks problemiškas dėl kelių veiksnių: visų pirma, dėl *rariteto*, vartojamo kaip reto spaudinio sinonimas, sampratos – dėl jos teoriniai svarstymai vyksta jau ne vieną dešimtmetį¹. Kitas veiksnys, diktuojantis specialių rinkinių (skyrių) formavimą, – konkrečios bibliotekos istorinė raida, nulemta dokumentų įsigijimo kelių ir galimybių. Dar svarbu ir pačios bibliotekos struktūrinė sankloda, jos padalinių formavimo raida. Visi šie objektyviai laikytini veiksniai lydimi ir subjektyvių darbo organizavimo aspektų: darbuotojų intelekto, patirties ir kt.

Retų spaudinių institucinėse bibliotekose komplektavimo politikos aspektus išvalgiai yra interpretavusi Alma Braziūnienė, savo ilgų metų praktiką bibliotekose sėkmingai suderinusi su mokslinių apibendrinimų ieškos sritimi. Tai iliustruoja ir naujausiuose „Knygotyros“ tomuose pasirodžiusios jos publikacijos [1; 2], paskatinusios susimąstyti ir kritiškai įvertinti šio straipsnio antraštėje minimos bibliotekos retų spaudinių komplektavimo, tvarkymo ir sklaidos praktiką.

Retų spaudinių skyriaus istorija neatšiejama nuo Lietuvos mokslų akademijos

Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB), 1941 m. pradėjusios naują savo gyvavimo tarpsnį, raidos². Nors tuomet bibliotekos struktūroje atskiro retų spaudinių padalinio dar nebuvo, bet joje buvo kaupiami ir seni, reti spaudiniai bei kitokie leidiniai, kurie dėl tam tikrų kriterijų buvo tvarkomi ir saugomi specializuotuose sektoriuose. 1945 m. Mokslų akademijos prezidento nutarimu nustatytoje bibliotekos struktūroje, be kitų padalinių, atsirado Spaudinių skyrius su Senų spaudinių, Knygų, Periodikos ir Spaudinių „magazinu“ (šiandien sakytume – fondu) poskyriais [10, 446]. Pirmoji Senų, retų knygų sektoriaus vedėja (1950–1954) Stasė Paulauskienė (1919–2003) parengė bibliotekos Retų spaudinių sektoriuje saugomų leidinių bibliografijos rodykles: *Senosios lietuviškos knygos* [20]; *XVII–XIX a. gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų knygos* [11]; *Lituanica* [9]. Nors šie spaudai parengtų katalogų mašinosraščiai liko nepublikuoti, tačiau jie liudija specialaus to meto sektoriaus dokumentų tvarkymo prioritetus: lietuviškosios, lituaninės bei gamtos mokslų senosios literatūros sklaidą. 1957 m. sujungus Senų, retų knygų, Meno ir Kartografijos leidinių sektorius, buvo įsteigtas Senų, retų spaudinių ir kartografinių leidinių skyrius. Būtent toks skyriaus pavadinimas ir lėmė komplektuojamų dokumentų turinį, kuris beveik nepakito iki šių dienų. Vis dėlto sky-

¹ Tai liudija ir vienoje iš pastarųjų knygotyros konferencijų nuskambėjęs diskusinis dr. Almos Braziūnienės pasisakymas, išaugęs į įdomų probleminį straipsnį [1].

² Trumpai priminsime, jog 1941 m. sausio 16 d. buvusios Valstybinės Vrublevskių bibliotekos pagrindu įsteigta Lietuvos TSR mokslų akademijos biblioteka. 2009 m. pabaigoje bibliotekai grąžintas Vrublevskių vardas.

riaus pavadinimas buvo dar syki pakeistas. 1991 m. pavasarį panaikinus Spec. fondą, didžioji dalis dokumentų buvo perduota Senų, retų spaudinių ir kartografinių leidinių skyriui. Tada norom nenorom teko imtis Bibliotekos reorganizavimo. Iš pradžių šių dviejų padalinių pagrindu buvo ketinta steigti naują – Lituanistikos – skyrių, o Senų, retų spaudinių ir kartografinių leidinių padalinio pavadinimą sutrumpinti paliekant: Senų, retų spaudinių skyrius. Pradėjus rengti projektus, kaip perdalinti Bibliotekos fondus, užvirė karštos diskusijos. Galų gale nuspręsta, kad iš restruktūrizuojamų skyrių bus išimti tęstiniai leidiniai ir steigiamas naujas – Senosios periodikos – skyrius. Ankstesnis pavadinimas buvo sutrumpintas ir paliktas toks, kokį turime dabar: Retų spaudinių skyrius.

Apie LMAVB Retų spaudinių skyriaus komplektavimą rašyta nedaug. Viena iš pirmų išsamesnių publikacijų apie Bibliotekos raritetus – straipsnis 1959 m. išėjusioje A. Ivaškevičiaus parengtoje knygoje apie Biblioteką [8, 13–21]. Jame teigiama: „Mokslų akademijos Centrinė biblioteka komplektuoja ir saugo senus, išėjusius iš spaudos iki XVIII amžiaus, retus spaudinius ir kartografinius leidinius.“ [8, 13]. Publikacijoje apžvelgiami reikšmingiausi seni, reti Bibliotekos spaudiniai ir kartografiniai leidiniai. Tokios išsamios čia saugomų raritetų apžvalgos spaudoje daugiau nepasirodė.

1967 m. laikraštyje „Tiesa“ publikuotas tuometinės skyriaus vedėjos Ninos Leškovič straipsnelis „Retos knygos“, glaustai apibū-

dinantis „retų knygų ir kartografijos skyriaus knygų rinkinius“, tuomet aprėpusius per 138 tūkstančius spaudinių: knygų, fotografijų, žemėlapių ir kt. [7]. Išsamią Senų, retų spaudinių ir kartografinių leidinių skyriaus fondų komplektavimo istoriją yra parašiusi buvusi vedėja (1970–1985 m.) Kostė Čėpienė, tačiau tas jos kruopščiai atliktas darbas taip ir liko nepublikuotas³. Periodinėje spaudoje dar buvo paskelbtas ne vienas apžvalginis straipsnis apie LMAVB Retų spaudinių skyriuje saugomus dokumentus (čia paminėtinos buvusių skyriaus darbuotojų A. Braziūnienės, Onos Eidukaitytės, Jolantos Kairienės, Elenos Kozlovskajos, Birutės Kurliandskienės, Zitos Medišauskienės, Ginos Šulkinos publikacijos bei dabar čia dirbančių Violetos Radvilienės, Danguolės Palačionytės, D. Narbutienės skyriuje saugomų fondų apžvalgos). Vis dėlto tose publikacijose apžvelgiama atskirų kolekcijų ar rinkinių, o ne viso skyriaus sudėtis.

Šio straipsnio tikslas – apibūdinti Retų spaudinių skyriaus komplektavimo turinį ir čia saugomų dokumentų atrankos specifiką. Be to, svarstoma, ar padalinio dabartinio pavadinimo semantinė prasmė atitinka jame komplektuojamų dokumentų turinį. Taip pat siekiama prisiminti skyriaus fondų formavimo tradicijas ir nuspėti perspektyvas, leisiančias geriau ir racionaliau kaupti bei tvarkyti Retų spaudinių skyriaus dokumentus. Pagrindinis šaltinis, padėsiantis gvildinti

³ Mašinarštis laikomas skyriaus dokumentų archyve.

šiuos klausimus, – Retų spaudinių skyriaus darbo instrukcijos ir nuostatai⁴.

Šiandien LMAVB Retų spaudinių skyrius, prižiūrintis ir tvarkantis apie 400 tūkstančių dokumentų, iš kitų valstybės ir regiono bibliotekose esančių analogiškų specializuotų padalinių išskiria unikaliais leidiniais ir spaudinių kolekcijomis bei rinkiniais. Čia saugoma per 200 unikalių raštijos paminklų, įvairiausiais keliais suplaukusių į Lietuvos MA Vrublevskių biblioteką⁵. Didžioji jų dalis istoriškai paveldėta iš buvusios Vrublevskių bibliotekos, sukaupusios ypač vertingą lituanikos ir vilnianos (Vilniaus krašto) dokumentinį paveldą. Paminėtina ypač didelė bibliografinė retenybė (Lietuvoje žinomas tik vienas egzempliorius) – 1592 m. Vilniuje Jono Karcano spaustuvėje išėjusi Jono Radvano *Radviliada (Radivilias)*, kurią Tadas Vrublevskis buvo įsigijęs iš didikų Pliaterių bibliotekos. Iš leidinių lietuvių kalba išskirtinas vienintelis žinomas jėzuito Pranciškaus Šrubauskio (1620–1680) knygos *Pamokslas krikščioniszkas* trečiosios laidos (Vilniaus akademijos spaustuvė, 1743) egzempliorius, turįs senąjį Vrublevskių bibliotekos lituanikos fondo saugojimo šifrą.

Skyriuje saugomi ir unikalūs Mažosios Lietuvos raštijos paminklai, kurių neišliko kitose institucinėse bibliotekose. Ypač

⁴ Rengiant spaudai šį straipsnį skyrius reorganizuotas dar sykį: 2011 m. vasario 14 d. Retų spaudinių skyrius vėl sujungtas su Senosios periodikos skyriumi, paliekant pirmojo skyriaus pavadinimą. Šiame straipsnyje į periodikos komplektavimo klausimus nesigilinama. Apie reorganizuotą skyrių dar žr. [16].

⁵ Išsamiau žr. [13].

reikšminga lietuvių grožinės literatūros klasiko Kristijono Donelaičio (1714–1780) iš vokiečių kalbos versta *Gromata vieno gaspadoriaus būrams apie ganyklų perdalijimo naudą* (Karaliaučius, 1769?). Lenkų protestantiškos literatūros leidėjo Jano Seklucjano (apie 1510–1578) parengtas katekizmas *Katechismu text prosti dla prostego ludu*, 1545 m. išėjęs Karaliaučiuje, Hanso Weiricho spaustuvėje, yra pripažintas regioninės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą.

Šie keli paminėti ypač vertingi Retų spaudinių fonduose esantys dokumentai – maža dalis tų vertybių, kurios sudaro neįkainojamą visos bibliotekos rašytinio paveldo lobyną, kauptą, kaupiamą ir toliau kaupsimą pagal tam tikrus raritetų komplektavimo kriterijus.

Šiuo metu LMAVB Retų spaudinių skyriaus komplektavimo strategija vykdoma vadovaujantis 1996 m. liepos 12 d. bibliotekos direktoriaus patvirtinta Komplektavimo instrukcija, pakeitusia ankstesnę, nuo 1977 m. galiojusį, skyriaus komplektavimo reglamentą. Nesunku suprasti, kad sovietmečiu parengtas direktyvinis dokumentas jokiū būdu negalėjo atitikti pasikeitusios politinės sanklodos realijų. Ankstesnė instrukcija parengta tam metui būdinga ideologizuota dvasia, į pirmą vietą iškeliant marksizmo-leninizmo klasikų veikalų originalo kalba ir jų vertimų į rusų kalbą, revoliucinių, bolševikinių spaudinių komplektavimą. Kita vertus, naujai parengta komplektavimo instrukcija pagal skyriuje saugotinių dokumentų

atrąkos kriterijus tuomet mažai skyrėsi nuo ankstesnės. Mat tiek vienoje, tiek kitoje instrukcijoje vienu iš svarbiausių dokumentų atrąkos kriterijų laikytas jų publikavimo amžius, tai yra chronologinis saugotinių dokumentų aspektas – senumas. Pastarasis nurodė, kad kalbamame skyriuje komplektuojami, tvarkomi ir saugomi visi spaudiniai, išėję iki 1800 m. Čia pabrėžtas žodis „visi“, reiškiantis neribotą saugotinių egzempliorių skaičių. Senas spaudinys tarsi savaime turi retumo statusą. Juk XV, XVI ar XVII a. išėjusių to paties pavadinimo dokumentų egzempliorių bibliotekoje palyginti nedaug, o kai kurių XVIII a. knygų Retų spaudinių skyriuje yra saugoma po keliolika. Dėl šios priežasties šiandien tenka pripažinti, jog tokia nuostata svarstyтина: vargu ar dėtinus lygybės ženklas tarp seno ir reto spaudinio.

Kitokios chronologinės ribos taikomos dokumentams lietuvių kalba bei lituaninėms knygoms. Pagal dabar galiojančią Komplektavimo instrukciją Retų spaudinių skyriuje saugomi tokie spaudiniai lietuvių kalba: visi, išleisti iki 1918 m. imtinai (ankstesnėje instrukcijoje – iki 1917 m.); visi Mažojoje Lietuvoje ir užsienyje išleisti spaudiniai iki 1945 m.; Lietuvos Respublikoje (1918–1940) išleisti spaudiniai su atranka (iki 2 egz.); po 1945 m. užsienyje išleisti spaudiniai su atranka (iki 2 egz.). Kaip matyti, šiuo atveju Retų spaudinių skyriuje komplektuojamam dokumentui seno spaudinio statusas taikomas tik iš dalies. Juk 1800 metai daug kur laikomi senosios ir naujosios knygos eros skiriamąja riba, o nacionalinės – lietuvių – senosios knygos pabaiga, daugelio

Lietuvos knygos istorikų nuomone, – 1864 metai. Sutikdami su tokia lietuviškos knygos periodizacija, kurią argumentuotai yra pagrindęs prof. Domas Kaunas [4; 5], negalime nepritari ir kitai profesoriaus siūlomai nuostatai: organizuojant bibliotekos spaudinių fondus, senosios knygos lietuvių kalba sąvoką sąlygiškai taikyti ir vėliau išėjusioms knygoms, atkreipiant akis į dar dvi svarbias Lietuvos knygos periodizacijos datas: 1904 m. ir 1918 m. [4, 56]. LMA Vrublevskių bibliotekoje skiriamąja senosios knygos lietuvių kalba riba laikomi 1918 metai.

Čia būtų pravartu žvilgterti ir į kitų Lietuvos bibliotekų, turinčių specialiuosius retų spaudinių skyrius, dokumentų komplektavimo atrąkos kriterijus. Iš esmės jie grindžiami tais pačiais – dokumentų senumo ir retumo (vertingumo) – principais, tačiau skiriasi chronologinės leidinių komplektavimo datos. Pavyzdžiui, Lietuvos senųjų lietuviškų knygų, saugomų Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, chronologinė riba – 1917 m. [17], Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje – 1904 m. gruodžio 31 d. [14], Kauno technologijos universiteto bibliotekos Retų knygų skyriuje – 1940 m. [15], Kauno apskrities viešosios bibliotekos Senųjų ir retų spaudinių skyriuje – 1945 m. [21]. Visa tai dar syki patvirtina skirtingas kiekvienos bibliotekos fondų formavimo ir tvarkymo tradicijas.

Dabartiniame Retų spaudinių skyriaus komplektavimo reglamente atskira eilute išskirti lituaninių knygų, išėjusių 1801–1944 m., atrąkos principai: svarbūs informaciniai leidiniai apie Lietuvą (iki

2 egz.), Lietuvoje gyvenusių žymių mokslininkų, rašytojų, kultūros veikėjų veikalai (iki 2 egz.). Lituanikos fondo komplektavimas ir išskyrimas syja su dar senesnėmis Bibliotekos raidos tradicijomis (apie tai – vėliau).

Retų spaudinių skyriuje dar komplektuojama ir saugoma: bibliografinės ir poligrafinės retenybės – po 1800 m. išleisti kuo nors ypatingi leidiniai (tai yra: nelegalūs ar cenzūros sulaukyti; aktualūs ir vertingi mažatiražiai; reikšmingi istorijos, literatūros paminklai ir kitokie raritetai, neišlikę Lietuvos bibliotekose; neįprastai apipavidalinti arba įrišti; miniatiūriniai (iki 10 cm); su žymių žmonių autografais). Kaip matyti, šios grupės dokumentams nėra nubrėžtos chronologinės komplektavimo ribos. O ir atrankos kriterijai gana subjektyvūs, išskyrus miniatiūrinius leidinukus su galimu jų dydžiu – iki 10 cm. Juk ką reiškia reglamento apibrėžimas „žymių žmonių autografai“? Arba apibūdinimas: „neįprastai apipavidalinti ir įrišti“? Žinoma, yra ir daugiau abejotinų atrankos kriterijų, vedančių į tam tikrus raritetų komplektavimo spąstus. Tad instrukcijos nurodymais ne visuomet galima pasikliauti – tenka juos vertinti kritiškai.

Atrenkant dokumentus, saugotinus Retų spaudinių skyriuje, susiduriama su dar viena problema – komplektavimo inertišku, nulemtu tam tikrų darbo padalinyje organizavimo tradicijų. Čia vertėtų stabtelėti prie lituanistinių leidinių komplektavimo subtilybių. Kaip jau minėta, LMAVB ypatingą dėmesį visuomet skyrė (ir tebeskiria) lituanikos komplektavimui. Šiaip jau čia nebūtų ko stebėtis, jei ne tai, kad būtent

šiems leidiniams tradiciškai siekiama suteikti ypatingą saugojimo statusą (prisimintina ir Bibliotekos reorganizavimo istorija siekiant įsteigti Lituanistikos skyrių). Tad jei iš akių neišleistume to fakto, jog dabartinės Bibliotekos ištakos sietinos su 1912–1940 m. Vilniuje gyvavusia Vrublevskių biblioteka, 1926 m. gavusia valstybinės bibliotekos statusą, tai nesunkiai suvoktume lituaninių ir lituanistinių leidinių išskirtinumo motyvus. Mat vienas iš svarbiausių tuometinės Vrublevskių bibliotekos fondų formavimo kriterijų buvo dokumentų, susijusių su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir Vilniaus krašto istorija, komplektavimas sudarant atskirą Vilnianos-Lituanikos (orig.: *Vilniana-Lithuanica*) fondą⁶. Tokio fondo žymėjimas raide L yra išlikęs iki mūsų dienų. Pradedant šia raide dabar šifruojamos Retų spaudinių skyriuje saugomos lituaninės knygos – tik jos dar suskirstytos pagal amžius. Tačiau formuojant dabartinį lituanikos fondą, matyt, dėl tradicijos, veikusios tarpukario Vrublevskių bibliotekos formavimą, tarsi ignoruojama instrukcijoje nurodyta chronologinė tokių leidinių riba – 1944 m. Kai kuriems antrosios XX a. pusės ir net XXI a. pradžios lituaniniams leidiniams dėl tam tikrų požymių (autografų, nedidelio tiražo, ypač didelio istoriografinio aktualumo ir pan.) suteikiamas reto spaudinio statusas ir jie atiduodami toliau saugoti į specializuotą Retų spaudinių skyriaus fondą.

Šiame padalinyje komplektuojami ir saugomi meno reprodukcijų albumai, rižiniai, atvirukai, fotografijos – tai vieno buvusio

⁶ Išsamiau [18, 9].

Meno sektoriaus palikimas. Dabar albumų fondą sudaro apie 15 tūkstančių egzempliorių. Be jokios abejonės, tarp jų yra tikrai vertingų leidinių (pavyzdžiui, N. Ordos (1873–1882), J. K. Vilčinskio (1842–1862) vaizdų albumai). Vis dėlto diskutuotina, ar reto spaudinio statuso yra nusipelnę ir šiaandien išleidžiami meno leidiniai, išeinantys ne tokiais jau mažais tiražais? Tradiciškai Retų spaudinių skyrius iki šiol Bibliotekoje tebėra laikomas meno dokumentų padaliniu, į kurį anksčiau buvo atiduodami saugoti net ne meno leidiniai, o tokie, kurie, pavyzdžiui, išleisti su gausiomis iliustracijomis. Tiesa, pastaruoju metu šis aspektas nebelaikomas svarbiu ir jo nebepaisoma.

Labai vertingi čia sukaupti ikonografijos: senųjų raizinių, atvirukų, fotografijų, fondai, kurių didžioji ir vertingiausia dalis buvo perimta su buvusios Vrublevskių bibliotekos rinkiniais. Beje, Retų spaudinių skyriuje yra saugoma dalis paveikslų, paveldėtų iš Vrublevskių bibliotekoje veikusio regioninio muziejaus. Kad ir kaip gaila, didžioji šio rinkinio dalis, kaip neatitikusi Bibliotekos fondų komplektavimo profilio, pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais buvo išparceliuota: nemažai tapybos ir grafikos darbų perduota tuometiniam Etnografijos muziejui (dabar – Lietuvos nacionalinis muziejus), pavieniai paveikslai atiduoti įvairių mokslo institutų patalpoms papuošti. Originalūs dailės kūriniai Bibliotekoje daugiau nebuvo kaupiami, tačiau šiaandien, greta senosios ikonografinės medžiagos, Retų spaudinių skyriuje saugomų senųjų fotografijų fondas pildomas ir naujomis, Lietuvos mokslų akademijos veiklą atspindinčiomis nuotraukomis.

Perėmus iš Kartografinių leidinių sektoriaus labai vertingą senųjų žemėlapių bei atlasų rinkinį, čia iki šiol komplektuojama ir saugoma ir dabar išleidžiama kartografinė medžiaga, tiesa, atsiribojant nuo astronominių, dirvožemių, geologinių, medicininių, mokyklinių žemėlapių ir atlasų.

Dar anuometinėje Vrublevskių bibliotekoje daug dėmesio buvo skiriama ir krašto akcidenčinės spaudos⁷ komplektavimui. Šios rūšies spauda taip pat tapo vienu iš dabartinio Retų spaudinių skyriaus saugyklų padaliniu, vadinamu smulkiosios spaudos fondu. Be XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos (ypač Vilniaus) teatrų afišų, programų, politinių atsišaukimų, sovietinių plakatų ir kitokios pačios įvairiausios akcidenčinės literatūros, čia išskirta ediktų kolekcija, kurią sudaro XVI–XIX a. lietuvių, lenkų, vokiečių kalbomis išspausdinti Prūsijos valdovų įsakymai lietuviškų žemių gyventojams (772 saugojimo vienetai). Žinoma, šis smulkiosios spaudos fondas yra vertas ypatingos atidos, tačiau jo papildymas nauja literatūra seniai yra tapęs Bibliotekos komplektavimo strategijos rūpesčiu⁸. Vidutiniškai per metus skyriuje sukoplektuojama apie du šimtus

⁷ Akcidenčinė spauda (lot. *accidens* – atsitiktinis, neesminis, šalutinis) – nedideli, mažos apimties spaudiniai: kvietimai, skelbimai, afišos, renginių programos, reklaminiai leidiniai ir pan. Atitikmuo lenkų kalba – *druki ulotne* (nereguliarūs, trumpalaikiai, skrajūs spaudiniai).

⁸ Tai liudytų dar 1987 m. patvirtintas atskiras reglamentas „Smulkių spaudinių fondo komplektavimas ir tvarkymas Senų, retų spaudinių ir kartografinių leidinių skyriuje“, numatantis be galo platų komplektuotinos akcidenčinės spaudos spektrą.

tokios spaudos – ir tai su didele atranka. Šiai gautai spaudai reikia skirti ne tik laiko sutvarkyti ir aprašyti, bet ir vis daugiau vietos saugyklose. Pagal dabar galiojančią skyriaus komplektavimo instrukciją čia kaupiama smulki spauda, atspindinti Lietuvos mokslų akademijos veiklą, svarbiausius Lietuvos politinio gyvenimo įvykius, taip pat programos, kvietimai, afišos, plakatai ir bukletai, liudijantys Lietuvos kultūrinį gyvenimą.

Nuo seno skyriuje saugomi mikrofilmai – yra net atskiras mikrofilmų fondas. 1991 m. nuspręsta atsisakyti neprofilinių dokumentų mikrofilmų komplektavimo – mat iki tol čia buvo saugomi visi Bibliotekoje gaunami mikrofilmai, nepaisant kopijuotų dokumentų turinio. Tad pagal dabar galiojančią komplektavimo instrukciją Retų spaudinių skyriuje saugomi (po 1 egz.) mikrofilmai, faksimiliniai leidiniai tų dokumentų, kurie pagal profilį komplektuotini šiame padalinyje.

Be visų čia suminėtu dalykų, Retų spaudinių skyriuje dar saugomi seni vertingi numizmatikos ir heraldikos leidiniai⁹.

Kaip regėti iš aptartų komplektavimo kriterijų ir jų taikymo praktikos, šiame skyriuje yra saugoma tiek tipologiniu, tiek teminiu aspektu labai įvairi medžiaga. Tad natūraliai kyla klausimas, ar tikrai čia išvardytos dokumentų grupės atitinka retų spaudinių statusą? Daug kas atitinka, bet – ne viskas. Retų spaudinių skyriaus dokumentų sutartinis žymėjimas LMA Vrublevskių bibliotekos elektroniniame kataloge yra „CIM“ (korte-

liniame kataloge toji santrumpa buvo „C“). Priminsime, jog tai lotynizuotos formos „cimelia“ (žodžio, kilusio iš graikiško *κειμήλιον* ir reiškiančio „brangenybė“) trumpinys. Savaiame suprantama, Bibliotekos vartojama sąvoka „reti spaudiniai“ čia tapatinama su raritetais, reiškiančiais retenybes, vertingus, retus daiktus, ir su cimelijomis, suprantamomis visų pirma kaip ypatingi, iš visumos išsiskiriantys, brangių objektų (dokumentų) rinkiniai, kuriems saugoti reikalingos specialios sąlygos¹⁰. Cimelijos buvo išskiriamos ir anuometinės Vrublevskių bibliotekos fonduose – kai kuriuose leidiniuose dar ir šiaudien randamas spaudas „Dział Cymeljów“. Tuomet cimelijomis laikyta: inkunabulai, XV–XVII a. lenkiški spaudiniai (lenkų kalba ir susiję su Lenkija), seni ir reti užsienio leidiniai, taip pat XVIII a. reti spaudiniai lenkų kalba [18, 15] – visa tai, kas ir šiuo metu saugoma specializuotame Retų spaudinių skyriuje. Įdomu tai, kad anuomet XVIII a. leidiniai (kitomis kalbomis – ne lenkų) patys savaiame dar nebuvo laikomi išskirtiniais, vertingais – tad iš dalies senumo kriterijus nebuvo svarbiausias, lemiamas, suteikiantis dokumentui ypatingo saugojimo statusą. Vis dėlto dokumentų senumo aspektas – tam tikros chronologinės atskirų jų rūšių publikavimo ribos – šiaudien laikytinas pamatiniu kriterijumi formuojant specialius skyrius. Šalia šio, Retų spaudinių skyriui turėtų būti svarbūs dar ir kiti, sykiu taikytini aspektai – dokumentų retumas,

⁹ Apie skyriuje saugomą periodiką žr. [16].

¹⁰ Išsamų šios sąvokos aiškinimą žr. [3, skl. 411; 6, 80].

išskirtinumas, vertingumas, suteikiantys jiems kultūros (siauresne prasme – spaudos) paveldo prasmę, kuri nesuvokiama be istorinės laiko atkarpos¹¹. Turėdami galvoje šį svarų argumentą – istoriniame kontekste išryškėjusį dokumento reikšmingumą ir vertę kartu su išlikusių egzempliorių retumo sąvokos įprasminimu, – lengva ranka atidėsimė naujai gautus spaudos egzempliorius į bendrąjį bibliotekos fondą, kur jie išlaikytų savotišką laiko egzaminą. Juk ir dabar iš pagrindinio fondo į specialųjį Retų spaudinių skyrių kartais perduodami leidiniai, kurių egzempliorių nėra žinoma kitose institucinėse bibliotekose, arba turintys kitokių vertės požymių (pvz., su žymių kultūros ir visuomenės veikėjų autografais).

Kalbant apie cimeijas, nevalia apeiti dar vieno labai svarbaus fondų organizavimo klausimo – kolekcijų ir rinkinių likimo. Su pasididžiavimu galima konstatuoti, jog LMAVB Retų spaudinių skyriuje saugoma unikali dantiraščių kolekcija, trečiajame XX a. dešimtmetyje Vrublevskių bibliotekoje deponuota orientalistų kolekcininko Pranciškaus Tyčkovskio. Įspūdinga ekslibrisų kolekcija, kurią sudaro XVI–XX a. įvairių Europos šalių bibliotekų ir privačių rinkinių ekslibrisai (apie 5 000 vienetų), išskirtinė senųjų atvirukų (apie 17 000 vienetų) kolekcija – jas abi suformavo Bibliotekos fundatorius Tadas Vrublevskis. 1965 m.

¹¹ Dokumentų virsmą paveldu ir institucinių bibliotekų retų spaudinių komplektavimo politiką įtaigiai yra svarsčiusi A. Braziūnienė [2, 9–13].

Biblioteka įsigijo istoriko, akademiko Konstantino Jablonskio asmeninę biblioteką, kuri neišskaidyta, kaip memorialinis akademiko fondas, saugoma Retų spaudinių skyriuje (per 9 tūkstančius knygų ir periodinių leidinių)¹².

Biblioteka yra gavusi ne vieno garbaus kultūros ir mokslo darbuotojo asmeninius knygų rinkinius, labai svarbius ir reikšmingus raštijos sklaidos paminklus, vertintinus ir saugotinus jų neišskaidant. Iš tokių pastaraisiais metais gautųjų paminėtina Oksforde gyvenančio kunigaikščių Giedraičių giminės atstovo Mykolo Giedraičio (Giedroyć) šeimos biblioteka (per 1000 knygų), padovanota 2009 m. [22], kiek anksčiau (2008 m.) gautas žymių Lietuvos archeologų Reginos Volkaitės-Kulikauskienės ir Prano Kulikausko 554 knygų rinkinys. Tačiau, kad ir kaip gaila, šie ir dar kai kurie asmeninių bei institucinių bibliotekų knygų rinkiniai dėl patalpų stokos išskirstomi po įvairias saugyklas¹³.

Su patalpų trūkumu susiduria dažna biblioteka. Be jo, reikia nurodyti ir dar vieną šiame straipsnyje nepaliestą temą, o būtent, retų spaudinių skyriuose dirbančius specialistus. Tai ypatingi darbuotojai, privalantys turėti tam tikrą kvalifikaciją. Jie ne tik turi išmanyti raštijos paveldą, istorijos procesus, bibliotekinio, bibliografinio ir apskritai mokslinio darbo specifiką, bet ir mokėti kelias šiuolaikines ir kelias senąsias

¹² Išsamiau [12].

¹³ Pastaraisiais metais į LMAVB patenkantys knygų rinkiniai atsispindi elektroniniame bibliotekos kataloge [19].

kalbas. Tokie darbuotojai nerengiami jokioje Lietuvos aukštojoje mokykloje. Jie paprastai išugdomi retų spaudinių skyriuje, kai, baigę ar komunikacijos, ar lituanistikos, istorijos, menotyros, ar dar kitas specializuotas studijas, pradeda jame dirbti. Įvertinę jų skaičių bei sudėtį kitose panašiose atminties institucijose, pirmiausia užsienio, turime konstatuoti, kad iki šiol tiek gausius kasdienes, tiek išliekamąją vertę turinčius mokslo tyrimo bei sklaidos darbus atliekame itin menkomis pajėgomis (šiuo metu LMAVB Retų spaudinių skyriuje – kartu su Senosios periodikos sektoriumi – dirba 10 specialistų; du iš jų turi daktaro laipsnį).

Vis dėlto nei patalpų stoka, nei specialistų stygius, nei kai kurie kiti objektyvūs sunkumai neturi veikti strateginio požiūrio į paties retų spaudinių padalinio veiklos tikslus, pobūdį ir turinį. Suprantama, LMAVB Retų spaudinių skyriui ir toliau privalu orientuotis į pačių vertingiausių, istorinę reikšmę turinčių dokumentų kaupimą. Taip pat privalu išlaikyti Vrublevskių bibliotekos fondų formavimo tradicijas, ypatingą dėmesį kreipiant į senųjų dokumentų, susijusių su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir Vilniaus krašto istorija, komplektavimą. Būtina ieškoti finansinių galimybių fondus papildyti senąja lituanine medžiaga iš privačių asmenų, antikvarinių knygynų ir aukcionų.

Tačiau, be tradicijos suformuotų šio ir apskritai visų tokių padalinių veiklos kiekvienoje atminties institucijoje formų, dar būtina atsižvelgti į kai kuriuos svarbius išorės

veiksnius. Iš esmės pasikeitus technologijoms, atsiradus naujų instrumentų, įmanu vienoje vietoje skaitmeninių kopijų pavidalu sutelkti bent reikšmingiausią senosios Lietuvos raštijos paveldo dalį. LMAVB čia turi patirties: 1945–1995 m. Lietuvos knygų rūmams renkant informaciją rengiamiems lietuviškų knygų bibliografijos tomams, Biblioteka buvo viena iš kelių atminties institucijų, kuriose įvairiais (dažniausiai mikrofilmų) pavidalais pradėti rinkti ir saugoti po pasaulį išsibarstę nacionalinės raštijos paminklai. Tokia veikla čia vykdoma ir šiandien: pagal išgales užsakomos ir naujos kartos laikmenomis kaupiamos Lietuvos dokumentinio paveldo, saugomo ne Lietuvoje, kopijos. Be to, Retų spaudinių ir Rankraščių skyriuose renkama informacija apie užsienio atminties institucijose esančius retus istoriškai svarbius lituanistinius rankraščius, leidinius ir kitokius dokumentus. Ši veikla vykdoma ne tik savo iniciatyva bei išmanymu. Tam pasitelkiami Bibliotekos skaitytojai, pirmiausia tie mokslininkai, kurie tiria raštijos paveldą. Jie konsultuoja, pataria ir padeda įsigyti lituanistinių raritetų ir cimelijų kopijų, nes jiems svarbu, kad bent Lietuvoje vienoje vietoje būtų galima prieiti prie visų svarbiųjų nacionalinės raštijos paveldo paminklų. Šiaip jau išorės veiksnių aptartis nusipelno atskiro tyrimo ir analizės, todėl toliau šia reikšminga ir įdomia tema šiame straipsnyje svarstyti neverta. Vertinant iš šalies matyti, kad be valstybės paramos vieniems patiems tokios veiklos sistemingai, visomis kryptimis ir visais įmanomais pavidalais vykdyti neįmanoma.

1. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Lietuvių knygotyros terminijos diskusiniai klausimai: dėl sąvokos „reta knyga“. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 111–128.
2. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Spaudos paveldo sampratos ir išėivijos spaudos paveldo sklaidos klausimu. *Knygotyra*, 2008, t. 50, p. 7–20.
3. *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. XXII p., 2874 skl., [26] iliustr. lap.: iliustr., faks.
4. KAUNAS, Domas. Knygos istorijos periodizacija: senosios ir naujosios knygos riba. *Bibliografija*, 2001 (2002), p. 52–57.
5. KAUNAS, Domas. Knygos istorijos periodizacija: senosios ir naujosios knygos riba. Iš KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjai*: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 358–374.
6. *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997. 413 p.: iliustr.
7. LEŠKOVIČ, Nina. Retos knygos. *Tiesa*, 1967, birž. 3, p. 4.
8. *Lietuvos TRS Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka*. Sudarė A. Ivaškevičius. Vilnius, 1959. 82, [1] p., [20] iliustr. lap.: iliustr.
9. *Lituanica, esanti Lietuvos TRS Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Retų spaudinių sektoriuje*. D. 2. Parengė S. Paulauskienė, redagavo T. Adamonis. Vilnius, 1954. 87 p. Mašinėraštis. LMAVB RS F26-519.
10. MARCINKIČIUS, Juozas. Centrinė biblioteka. Iš *Lietuvos TSR Mokslų akademija*, XXV. Vilnius: Mintis, 1967, p. 433–452.
11. *Mokslų istorijos Lietuvoje bibliografija*. Sąrašas Nr. 1: XVII–XIX a. gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų knygų, esančių Lietuvos TSR Mokslų akademijos C[entrinės] bibliotekos Retų spaudinių sektoriuje. [Sudarė S. Paulauskienė]. Vilnius, 1955. [23] lap. Mašinėraštis. LMAVB RS F26-293.
12. NARBUTIENĖ, Daiva. Konstantino Jablonskio asmeninės bibliotekos raritetai. Iš *Konstantinas Jablonskis ir istorija*: [straipsnių rinkinys]. Sudarė Edmundas Rimša. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 55–64.
13. NARBUTIENĖ, Daiva. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriaus unikumai. *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, 2005/2006 (2009), p. 89–99.
14. Retų knygų ir rankraščių skyrius. Iš *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 m. sausio 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/lnb/selectPage.d?docLocator=57&inlanguage=lt&pathId=8>>.
15. Retų knygų skyrius. Iš *Kauno technologijos universitetas* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 m. sausio 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ktu.lt/lt/biblioteka/bibl.asp>>.
16. Retų spaudinių skyrius. Iš *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 m. kovo 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mab.lt/lt/struktural/padaliniai/retu-spaudiniu>>.
17. Retų spaudinių skyrius. Iš *Vilniaus universiteto biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 m. sausio 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mb.lt/90>>.
18. RYGIEL, Stefan, DRÈGE, Helena. *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie, 1912*. Wilno, 1934. 23 p., [4] iliustr. lap.
19. Rinkiniai ir kolekcijos. Iš *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 m. kovo 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mab.lt/lt/fondai/kolekcijos>>.
20. *Senosios lietuviškos knygos, esančios Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Retų spaudinių sektoriuje*. [Parengė S. Paulauskienė]. Vilnius, 1952–1953. 2 d. Mašinėraštis. LMAVB RS F26-165, 425.

21. Senujų ir retų spaudinių skyrius. Iš *Kauno apskrities viešoji biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 m. sausio 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kvb-374.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=1689&Itemid=96>.

22. VENCLOVIENĖ, Ana. Mykolo Giedraičio biblioteka – Lietuvai. *Tarp knygu*, 2009, nr. 12, p. 12–16.

THE ACQUISITION OF RARE PUBLICATIONS IN THE WROBLEWSKI LIBRARY OF THE LITHUANIAN ACADEMY OF SCIENCES: PROBLEMS, TRADITIONS, PERSPECTIVES

DAIVA NARBUTIENĖ

Abstract

The acquisition of rare publications has always been a challenge due to several factors. The first and foremost of them is the very concept of a rare publication, an issue that has been causing theoretical disputes for more than a decade. Another factor that influences the formation of special collections is the historical development of a specific library, shaped by the methods of obtaining documents. The structure of a library – the formation of its subdivisions – is also of importance. In addition to the above objective factors, there are also subjective aspects of work organization, such as the intellect and experience of the staff.

Upon the merging of the sectors of Old and Rare Books, of Art and of Cartography, the Department of Old, Rare and Cartography Publications was founded in 1957. The character of the merged sectors was the main factor that determined the nature of the acquired documents, which has remained almost unchanged until today. In 1991, this department was divided into two: the departments of Old Periodicals and Rare Publications.

The aim of this article is to characterize the acquisition strategy and the specifics of document selection in the Rare Book Department. Another objective is to overview the traditions of the formation of the department holdings and to outline the perspectives of a more effective kee-

ping and cataloguing of documents. The main source is the Rules and Instructions for the work of the Rare Book Department.

At present, the department operates on the basis of the Acquisition Instruction confirmed in 1996. The main principles of rare book acquisition are the following: age (pre-1801 publications), rarity (bibliographic rarities), value, uniqueness (exceptional documents whose preservation requires special conditions). The documents from the holdings of the Rare Book Department in the WLLAS electronic catalogue are labeled CIM (the abbreviation of “cimelia”, the word derived from the Greek κειμήλιον and meaning “treasure”).

The Rare Book Department holds more than 200 thousand documents of various nature: books, cartography publications, art albums, engravings, photographs, small documents, microfilms. These materials are grouped into separately formed collections.

Lately, the problem of the acquisition of newer documents (books, art albums, exhibition catalogues, accidental (small) documents) has become much more urgent. In our opinion, the Rare Book Department should accord more attention to printed heritage the concept of which is inseparable from a certain period in history.

Įteikta 2011 m. sausio mėn.